

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ольга Поляновська
Хмельницький

Статтю присвячено проблемі формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Розглянуто різні підходи до визначення рівнів, структури та складників професійної педагогічної компетентності та охарактеризовано деякі з них. Визначено основні педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів та якості, які свідчать про наявність професіоналізму.

Ключові слова: учитель початкових класів, вищий педагогічний навчальний заклад, компетентність, професійна компетентність, педагогічна професійна компетентність.

Постановка проблеми в загальному вигляді, зв'язок із науковими і практичними завданнями. Початкова школа нашої країни покликана забезпечити створення можливостей для повноцінного розвитку молодших школярів, формування їх як творчих особистостей, які здатні відчувати відповідальність за результати власної діяльності та їх наслідки для суспільства. Ця обставина потребує переорієнтації діяльності вчителів не на здобуття учнями знань заради знань, а на створення умов для їх використання у практичному житті дітей. Реалізація цього принципу стане можливою лише за умови надання освіти на засадах особистісно орієнтованого і компетентнісного підходів. Отже, завдання вчителя – досягти максимального розвитку кожної особистості дитини, допомогти учням зрозуміти їхнє призначення в житті та максимально розвинути і реалізувати свої задатки. Про успішність цього процесу свідчатиме компетентісна спроможність молодшого школяра. Відповідно до «Державного стандарту початкової загальної освіти» після закінчення початкової школи в учнів мають бути сформовані такі компетентності: громадянська, ключова, комунікативна, міжпредметна, предметна, соціальна. Проте, на нашу думку, досягти такого результату зможуть лише ті вчителі, які самі є професійно компетентними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема компетентності у педагогіці не нова. Так, наприклад, В. Байденко, С. Гончаренко, Н. Ничкало, І. Тараненко з'ясували сутність поняття «компетентність»; види компетентностей досліджували В. Баркасі, Л. Васильченко, Т. Григорчук, І. Гришина, Л. Дибкова (професійна компетентність), В. Ковальчук (соціальна компетентність), К. Корсак (цивілізаційна компетентність), І. Ящук (життєва компетентність особистості); проблема підвищення професійної компетентності вчителя в системі професійної освіти описана у працях В. Адольф, А. Карпова, Г. Ковальчук, А. Маркової, В. Сластьоніна.

Вища освіта на сучасному етапі розвитку суспільства – це освіта для людини. Завданням сучасної вищої педагогічної школи є формування компетентної особистості, яка володіє не лише вмінням здобувати знання, високими моральними якостями і професіоналізмом, а й уміє діяти адекватно у різних навчально-виховних ситуаціях, застосовуючи знання й беручи відповідальність за результати педагогічної діяльності. Проте не завжди під час навчання у ВНЗ студенти достатньою мірою вчаться приймати самостійні рішення щодо своєї професійної діяльності, оптимізувати навчально-виховний процес у початковій школі через орієнтацію на особистість учня, критично мислити, бути компетентними у своїй діяльності тощо. Тому виникає необхідність дослідити проблему формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Мета статті – на основі аналізу педагогічних досліджень визначити особливості формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи, а саме з'ясувати суть поняття, проаналізувати його складові, виявити структуру, визначити умови формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Компетентнісний підхід у сучасній освіті, на думку І. Беґа, повинен забезпечити вищий рівень компетентності суб'єктів навчання. Цей рівень репрезентується сформованістю у суб'єкта наукового поняття «компетентність» як єдності, де науково орієнтована основа дії визначає логіку її

практичного виконання, яка полягає в інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем [3].

Професійна компетентність – це результат професійного досвіду, такий наслідок його накопичення протягом професійного життя та діяльності, що забезпечує глибоке знання своєї справи, сутності роботи, що виконується, способів та засобів досягнення цілей, здатність правильно оцінювати професійну ситуацію, що склалася, і приймати у зв'язку з цим потрібне рішення [5, 33].

Професійно-педагогічна компетентність – це здатність вчителя перетворювати спеціальність, носієм якої він є, у засоби формування особистості учнів з урахуванням обмежень і розпоряджень, що накладаються на навчально-виховний процес згідно з вимогами педагогічних норм [7, 38].

Формування професійної компетентності майбутнього учителя початкових класів, за твердженням І. Онищенко [8], – це цілеспрямований процес, здійснюваний на основі певних педагогічних умов з використанням засобів розвивальних технологій і передбачуваним результатом розвитку професійних і особистісних умінь. У своєму дослідженні учена звертає увагу на необхідність створення педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи у ВНЗ, як-от:

- цілеспрямована організація навчального процесу на засадах компетентнісного, діяльнісного, особистісного підходів до професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів;

- створення професійно-креативного навчально-виховного середовища у процесі вивчення психолого-педагогічних та методичних дисциплін;

- забезпечення професійної спрямованості навчання, розроблення комплексу професійно-орієнтованих ситуативних завдань та їхнього методичного супроводу;

- створення ситуацій зацікавленості майбутнього учителя педагогічною діяльністю та її результатами.

Ми погоджуємося із визначеними умовами формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи, проте вважаємо, що не менш важливими є підготовка до використання інноваційних технологій в організації навчально-виховного процесу молодших школярів під час проходження педагогічної практики, формування внутрішньої мотивації студентів до майбутньої професійної діяльності, створення можливостей у вищому навчальному закладі для самоосвіти та саморозвитку, професійного самовдосконалення.

На думку А. Маркової [6, 184], професійна компетентність – це сукупність п'яти сторін трудової діяльності вчителя: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особистість педагога, кваліфікація (навчання), вихованість. Зіставляючи професіоналізм із різними аспектами зрілості фахівця, дослідниця виділяє чотири види професійної компетентності: спеціальну, соціальну, особистісну, індивідуальну. Опишемо їх детальніше.

Спеціальна, або діяльнісна, професійна компетентність характеризує володіння діяльністю на високому професійному рівні, включає не тільки спеціальні знання, але й уміння застосувати їх на практиці. Окрім того, спеціальна компетентність включає глибокі знання, кваліфікацію і досвід практичної діяльності в галузі свого предмета, знання засобів розв'язання технічних, творчих завдань, пов'язаних із конкретними педагогічними ситуаціями. Спеціальна компетентність вчителя передбачає наявність знань, проінформованість у галузі історії, теорії, методології основної науки за фахом і в суміжних галузях, прикладних знань з предметів, що вивчаються у початковій школі, знань класичних і сучасних методів, засобів, прийомів, технологій професійної діяльності, здатність їх застосовувати, переробляти, конкретизувати, розвивати у взаємодії з молодшими школярами.

Соціальна професійна компетентність характеризує володіння способами спільної професійної діяльності й співробітництва, прийнятими в професійному співтоваристві прийомими професійного спілкування. Розвиток компетентності передбачає, по-перше, сприятливу психологічну основу, яку складає своєрідний набір соціально-психологічних властивостей особистості, по-друге, обов'язкове окреслення мети досягнення компетентності, по-третє, планомірне набуття необхідних знань про соціально-психологічні особливості людської поведінки у взаємодії та взаємоставленнях, які

задають певні соціально-психологічні ситуації, закономірності їх розвитку та шляхи розв'язання проблем буття. Соціальна компетентність у педагогічній діяльності включає такі компоненти: комунікативні здібності, комунікабельність, які включають потребу в спілкуванні, контактність, здатність розуміти іншу людину, здібність до співчуття, співпереживання, уміння користуватися засобами спілкування; соціальна адаптивність, орієнтація на рішення проблем, що пов'язано із здатністю знаходити конструктивний вихід з фрустраційних, конфліктних, проблемних ситуацій; упевненість в собі, в процесі спілкування, тобто низька міжособистісна і самооціночна тривожність. Враховуючи, що соціальна компетентність передбачає навички ефективної взаємодії і партнерства, особливо це стосується другого компонента, логічно передбачаємо, що в соціальну компетенцію і компетентність як якості майбутнього вчителя включається уміння запобігати, вирішувати і управляти конфліктними ситуаціями, які можуть виникнути при взаємодії з учасниками навчально-виховного процесу.

Особистісна професійна компетентність характеризує володіння способами самовираження і саморозвитку, засобами протистояння професійній деформації. Сюди ж належить здатність фахівця планувати свою професійну діяльність, самостійно ухвалювати рішення, бачити проблему. Особистісна компетентність у педагогічній діяльності становить обізнаність учителя про свої особистісні якості і властивості як ті, що позитивно впливають на професійне становлення, так і ті, що шкодять цьому процесу з метою їх корекції. Рівень особистісної компетентності майбутніх учителів визначається їх здатністю адекватно сприймати і оцінювати риси свого характеру, свої професійні уміння та можливості, власні життєві цінності і пріоритети у професійній діяльності, бажання, здібності та потенційні можливості до здійснення педагогічної діяльності. Особистісна компетентність виявляється також у здатності педагога бачити свої слабкі і сильні сторони у професійній діяльності, усвідомлювати особистісні проблеми та ті зовнішні і внутрішні фактори, які спричиняють виникнення цих проблем.

Індивідуальна професійна компетентність характеризується володінням прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності в межах педагогічної діяльності, готовністю до професійного росту, здатністю до індивідуального самозбереження, несхильністю до професійного старіння, вигорання, вмінням організовувати свою педагогічну діяльність без перевитрат часу і сил.

Отже, на наш погляд, саме на формування цих складників професійної компетентності має спрямовуватись навчально-виховний процес при підготовці майбутніх учителів початкової школи до педагогічної діяльності.

Окрім того, А. Маркова виділила сім рівнів стану професійної компетентності: від найвищого – за приналежності до якого вчитель постійно прагне до саморозвитку і творчості та реалізує ці прагнення, до найнижчого – вчитель внутрішньо закритий для професійного розвитку, він не володіє необхідними вміннями і не прагне оволодіти ними [6]. На відміну від неї, В. Введенський [4] виділяє три рівні професійної компетентності педагога: вузький – передбачає сформованість необхідної операційної компетентності; достатній – сформованість операційних і ключових компетентностей (крім базової); широкий – сформованість операційних, ключових та базових компетентностей.

У структурі професійної компетентності майбутнього вчителя загалом Н. Стеценко визначає різні компоненти, серед яких: професійно-діяльнісний, комунікативний і особистісний [10]. У структуру компетентності, як стверджує Г. Колінець [5], входять такі основні елементи, як знання, досвід, професійна культура та особистісні якості фахівця.

У своїх дослідженнях К. Ангеловскі виділяє структуру професійної компетентності вчителя через педагогічні уміння [1, 63], які об'єднує в чотири групи:

1. Уміння «переводити» зміст об'єктивного процесу виховання в конкретні педагогічні завдання: вивчення особистості і колективу для визначення їх підготовленості до активного опанування новими знаннями і проектування на цій основі розвитку колективу і окремих учнів; виділення комплексу освітніх, виховних і розвивальних завдань, їх конкретизація і визначення домінантного завдання.

2. Уміння побудувати і привести в рух логічно завершену педагогічну систему: комплексне планування освітньо-виховних завдань; обґрунтований вибір форм, методів і засобів його організації.

3. Уміння виділити і встановлювати взаємозв'язки між компонентами і чинниками

виховання, приводити їх в дію: створення необхідних умов (матеріальних, морально-психічних, організаційних та ін.); активізації особистості школяра, розвиток його діяльності та ін.

4. Уміння обліку і оцінки результатів педагогічної діяльності: самоаналіз і аналіз освітнього процесу і результатів діяльності вчителя; визначення нового комплексу доміантних і підпорядкованих завдань.

Професійна компетентність учителя початкових класів, як стверджує Л. Поперечна [9], має включати такі елементи: спеціальна компетентність – високий рівень знань, використовуваних у педагогічній праці, котрі забезпечують можливості професійного розвитку; соціальна компетентність – здатність бути відповідальним, приймати рішення, регулювати конфлікти; психологічна компетентність, зумовлена розумінням того, що без культури емоційної сприйнятливості, без умінь і навичок рефлексії, без досвіду міжособистісної взаємодії професіоналізм залишається неповним; інформаційна компетентність – володіння новими інформаційними технологіями; комунікативна компетентність вимагає знань іноземних мов, високого рівня культури мови і спілкування; екологічна компетентність ґрунтується на знанні загальних законів розвитку природи і суспільства, на екологічній відповідальності за педагогічну діяльність; валеологічна компетентність – наявність знань та умінь у галузі збереження здоров'я учнів.

Ступінь сформованості професійної компетентності вчителя початкових класів, зазначила дослідниця у статті, залежить від рівня розвитку професійно важливих рис особистості: сформованість антропологічної культури особистості; специфічні риси характеру (емпатія, сензитивність щодо потреб учнів, оптимізм, доброта, терпіння, уважність, правдивість, самоконтроль, вимогливість); спрямованість пізнавальної сфери (рівень розвитку пам'яті, творчої уяви, образного сприйняття, творчого мислення, стійкість уваги); стан розвитку малорухомої моторики [9, 119].

Система професійної підготовки майбутнього вчителя покликана забезпечувати особистісно-професійне становлення студентів, самовизначення і суб'єктивну готовність до здійснення професійної діяльності в сучасних умовах, з урахуванням нових тенденцій та інноваційних підходів, що характеризуються:

- переходом від традиційної до інноваційної системи освіти;
- посиленням культурологічної спрямованості підготовки майбутніх педагогів;
- застосуванням активних та інтерактивних, розвивальних та ігрових способів організації навчального процесу;
- переходом від традиційної навчаючої діяльності вчителя до включення учнів в самостійну пізнавальну діяльність;
- оновленням змісту освіти шляхом зміни співвідношення між знаннями та діяльністю;
- переорієнтацією мети і критеріїв якості педагогічної діяльності у напрямі розвитку професійної компетентності й оволодіння сукупністю освітніх компетенцій.

Відповідно до зазначених тенденцій освіти до педагогічних компетентностей належать: вміння самостійно вчитися; підвищувати свою кваліфікацію або повністю перенавчатися; швидко оцінювати ситуацію і свої можливості; ухвалювати рішення і нести за них відповідальність; адаптуватися до умов життя і праці, які швидко змінюються, бути мобільним; напрацьовувати нові способи діяльності або трансформувати попередні з метою їх оптимізації [10].

Таким чином, професіоналізм майбутнього вчителя початкової школи визначається його рівнем підготовленості до виконання завдань професійної діяльності, вмінням адаптуватися до змін, що відбуваються у початковій освіті, використовувати нові технології навчально-виховної роботи, будувати продуктивний діалог у системах «учитель-учень», «учень-учень», виявляти повагу та розуміння до різних проявів характеру молодших школярів, контролювати свої емоційні стани та розуміти особливості власного психологічного життя та своїх учнів, а ідеалом є такий вчитель, що володіє науковими знаннями і вміє застосовувати їх у реальній роботі відповідно до завдань, які стоять перед сучасною школою.

Як стверджує Г. Колінець [5, 33], і ми з цим погоджуємося, особливе значення при формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи має надаватися формуванню якостей особистості, найбільш суттєвими серед яких визначено

такі: почуття відповідальності (соціальної), благородство, інтелектуальна довершеність і моральна чистота, висока свідомість, чесність, вимогливість, доброзичливість тощо. Вони забезпечують умови успішності педагогічної діяльності. Окрім того, особливу увагу варто звертати на формування відповідальності у майбутніх учителів за результати своєї діяльності, впливу свого характеру на учнів початкової школи, оскільки характер вчителя як одна з важливих умов успішності педагогічної діяльності може заважати або сприяти здійсненню педагогічних цілей. Також на прикладах системи ставлення вчителя до суспільства, до праці, до самого себе формується система взаємостосунків, риси характеру школярів.

Висновки. Таким чином, унаслідок аналізу педагогічних досліджень ми з'ясували, що процес формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи обов'язково включає такі компетентності, як-от: спеціальну, соціальну, особистісну та індивідуальну компетентність; має свою специфічну структуру, здійснюється в певних педагогічних умовах, є цілеспрямованим та систематичним. Свідченням сформованості професійної компетентності зазначеної категорії фахівців є наявність певних якостей, зокрема, кваліфікованість (предметна обізнаність, володіння новими технологіями здійснення навчально-виховного процесу молодших школярів, наявність системи психолого-педагогічних знань), соціальна активність, комунікативність, лідерська позиція, творчість, любов до людей та інші. Подальшого дослідження потребує практичний складник розробки системи методів, форм, засобів формування різних компонентів професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів під час навчання у вищих педагогічних навчальних закладах.

Література:

1. Ангеловски К. Учителя и инновации книга для учителя / К. Ангеловски. – М. : Просвещение, 1991 – 159 с.
2. Байденко В. И. Компетенции в профессиональном образовании / В. И. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 4-13.
3. Бех І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті [Електронний ресурс]/ Іван Дмитрович Бех – Режим доступу : <http://www.ipv.org.ua/component/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32-1.html>.
4. Введенский В. Н. Компетентность педагога как важное условие успешности его профессиональной деятельности / В. Н. Введенский // Инновации в образовании. – 2003. – № 4. – С. 21-31.
5. Колінець Г. Г. Деякі аспекти професійної компетентності вчителя / Г. Г. Колінець // Професійні компетенції та компетентності вчителя (Матеріали регіонального наук.-прак. семінару). – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – С. 33-34.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
7. Митник М. М. Професійна компетентність вчителя як загальна умова педагогічної діяльності / М. М. Митник // Професійні компетенції та компетентності вчителя (Матеріали регіонального наук.-прак. семінару). – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – С. 37-40.
8. Онищенко І. Модель формування фахової компетентності майбутнього вчителя початкових класів [Електронний ресурс] / Ірина Онищенко – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nivoo/2012_8/11.pdf.
9. Поперечна Л. Критерії професійного розвитку вчителя початкових класів / Леся Поперечна // Збірник наук.пр. Уманського держ. пед. університету ім. Павла Тичини / [гол. ред. М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий, 2013. – Ч. 1. – С. 117-122.
10. Стеценко Н. Формування професійної компетентності майбутніх учителів шляхом підвищення їх професійної підготовки [Електронний ресурс] / Н. Стеценко – Режим доступу: pedagogika.at.ua/_fr/7/5163109.doc.

Стаття посвящена проблеме формирования профессиональной компетентности будущих учителей начальной школы. Рассмотрены разные подходы к определению уровней, структуры и составляющих профессиональной педагогической компетентности, а так же охарактеризованы некоторые из них. Определены основные педагогические условия формирования профессиональной компетентности

будущих учителей и качества, которые свидетельствуют о наличии профессионализма.

Ключевые слова: учитель начальных классов, высшее педагогическое учебное заведение, компетентность, профессиональная компетентность, педагогическая профессиональная компетентность.

This article deals with the problem of professional competence formation of primary school teachers. The different approaches to determining the levels of the structure and components of professional pedagogical competence are considered and some of them are described. The main pedagogical conditions of professional competence of teachers and qualities that indicate the availability of professionalism are determined.

Key words: primary school teacher, higher educational pedagogical institution, competence, professional competence, pedagogical professional competence.